

Tore Frängsmyr

Idéhistorie eller ideernes funktion i historien

Betegnelser som “intellektuel historie” eller “idéhistorie” bruges normalt ikke til at benævne discipliner, men derimod snarere til at betegne perspektiver i forskellige discipliner. De kan bruges i filosofihistorie, økonomisk historie, politisk videnskab, videnskabshistorie osv. Faktisk kan ideer være så forskelligartede, at betegnelsen kræver uddybelse, hvilket resulterer i, at der opstår felter som “de økonomiske ideers historie” eller “de filosofiske ideers historie”.

Quentin Skinner taler om en sådan form for ideer eller intellektuel historie. Han fokuserer på moralbegrebet i betydningen af en beskrivelse og vurdering af vores moralske og politiske verden – mere specifikt “de politiske ideers historie”. Kort sagt behandler han tre specifikke aspekter: for det første, hvordan et normativt vokabular anvendes i en bestemt periode; for det andet, hvordan de forandringer opstår, som resulterer i, at et helt samfund ændrer det normative vokabular; og for det tredje, brugen af en retorisk model med henblik på at analysere disse konceptuelle forandringer.

Til dette tilføjes yderligere to synspunkter af særlig interesse. Skinner tager afstand fra Arthur O. Lovejoy, der var tilbøjelig til at se “evige og uforanderlige enhedsideer” i historien. Dette indikerede, at den intellektuelle historikers opgave var at afdække og efterspore disse ideer. Derudover bekender Skinner sin manglende interesse “for begrebers varierende succes over længere tid”, når han siger, at han er “dybt mistænksom overfor alle teorier, hvor Tiden i sig selv optræder som årsag til forandring”.¹

Skønt jeg muligvis ikke er helt sikker på, hvad Skinner mener, vil jeg ikke desto mindre tage chancen og sige, jeg er uenig i disse to synspunkter. Jeg vil forsøge at forsvare både Arthur Lovejoy og ideen om Tid som årsag til forandring. Dog er hovedindholdet i min kommentar at argumentere for, at betegnelser som “intellektuel historie” og “idéhistorie” er så vage og umulige at definere præcist, at det er naturligt for os at have disse forskellige aspekter eller underinddelinger. Man kunne måske sige, at begrebernes historie varierer alt efter om det er begreber af, for eksempel, moralsk, filosofisk eller

videnskabelig natur, der betragtes.

For det første vil jeg gerne sige, at Skinners brug af den retoriske model forekommer mig meget frugtbar. Jeg har set den i brug inden for andre felter og vil nævne et konkret svensk eksempel fra litteraturhistorie. Retorik blev i 1970'erne introduceret af Kurt Johannesson i litteraturstudier. I 1988 blev han professor i retorik ved Uppsala Universitet. Han havde stor succes, og der undervises nu i retorik inden for mange discipliner, som for eksempel, politisk videnskab, historie, jura og teologi. Selvom det var det eneste professorat i landet, er det nu blevet nedlagt, hvilket illustrerer den mærkværdige forskningspolitik, vi har i Sverige. Det er min antagelse, at retorik er særlig brugbar i moralfilosofi og politisk videnskab, idet mange situationer indenfor disse emner involverer brug af overtalelse, vurdering osv. Skinner viser, hvordan et samfunds normative vokabular kan blive ændret ved brug af retorik.

I videnskabshistorie² eller de videnskabelige ideers historie står man overfor en anden situation og et andet objekt. I den videnskabelige verden er det ikke primært et spørgsmål om at overtale folk, selv hvis der er situationer, hvor retorik kan anvendes. Vi kan endda gå så vidt som at sige, at almindelige folk i tidligere tider ikke var særligt interesserede i videnskabelige anliggender. Dette var spørgsmål, der angik den uddannede klasse, kirken og kleresiet, universitetet og professorerne og lærde folk i almindelighed. Selv dette taget i betragtning er situationen ikke uden komplikationer. Videnskabshistorie eller de videnskabelige ideers historie er ikke i den forstand en homogen disciplin, men snarere en sammenhobning af forskellige perspektiver.

Grundlæggeren af disciplinen videnskabshistorie, George Sarton, henviste i sit program til Auguste Comte og den positivistiske filosofi. Sartons vision, som blev udviklet i 1920'erne og 1930'erne, kaldte han "den nye humanisme" (Sarton 1931; Frängsmyr 1973/74). Med dette mente han en brobygning mellem naturvidenskab og humaniora. Til tider tog denne vision form af en religiøs mission. Sarton ønskede at redde humaniora med sin nye disciplin. Men ser man nærmere på hans program, finder man, at målet var at forstå naturvidenskab, og at historie var et middel til at nå dette mål. Derfor var det naturligt for Sarton at gå tilbage til Comte og bruge hans hierarkiske system over videnskaberne med matematik og naturvidenskab øverst. Dette betød, at naturvidenskab blev model for alle andre discipliner, og graden af bevis og evidens blev betragtet som kriteriet for videnskabelig kvalitet. "Positivt" betød "bevist", og det positivistiske stadie, som menneskeheden nu havde nået, betød det videnskabelige stadie. Deraf fulgte, at naturvidenskaben var civilisationens fundament, og at naturvidenskabens niveau kunne vise graden af civilisation, et land havde opnået. Siden naturvidenskab var kendetegnet for civilisation, var det helt naturligt, at videnskabshistorie blev

den vigtigste historiske disciplin. Faktisk foreslog Comte så tidligt som i 1832, at der skulle oprettes et professorat i dette fag .

Sarton overtog denne struktur for videnskabelig viden, hvor matematik og naturvidenskab blev værdsat højt. Han førte videnskabshistorie i en *internalistisk* retning. Udviklingen i naturvidenskaben og i de videnskabelige ideer var udelukkende et internalistisk, intellektuelt anliggende, og det blev det for den første generation af amerikanske videnskabshistorikere. Mange af disse var i øvrigt uddannede naturvidenskabsfolk snarere end øvede historikere. Fra 1930'erne og frem blev det internalistiske syn udfordret af marxisterne, som proklamerede et *eksternalistisk* syn. De argumenterede for, at naturvidenskaben var et resultat af udviklingen i samfundet, af økonomiske og politiske snarere end af rent intellektuelle faktorer. Det klassiske synspunkt blev fremsat af Boris Hessen, som i 1931 erklærede, at havde Newton ikke opdaget tyngdeloven, ville en anden have gjort det omtrent samtidigt (Hessen 1931). På mange måder fortsatte denne debat mellem internalisme og eksternalisme indtil omkring 1970 og spændte dermed ben for en mere frugtbar og udvekslende diskussion. Antagonismen mellem de to skoler blev selvsagt inspireret og fastholdt af den kolde krig.

Der var andre synsvinkler og her vil jeg tage Sverige som eksempel. Det første videnskabshistoriske professorat i Sverige blev oprettet i 1932, og dets første indehaver var Johan Nordström. Fordi det var et personligt professorat, kunne han selv vælge, hvad det skulle hedde. Han valgte at kalde det "idé- og lærdomshistorie". Som engelsk oversættelse brugte han dog betegnelsen "history of science", som han også brugte, da han grundlagde "Lärdomshistoriska Samfundet", der på engelsk blev til "The History of Science Society". I sit program sagde han, at videnskabshistorie var kernen i den nye disciplin, men at naturvidenskaben altid skulle analyseres i dens omgivelser (Frängsmyr 1983; 1984, 25-47). Dette betød, at samfundet som helhed kom under indflydelse af de filosofiske, religiøse, økonomiske og politiske ideer, som diskuteret på en given tid, med andre ord "idéhistorien". For at forklare dette til studerende, bruger jeg som regel en spejlægsanalogi: blommen i midten er videnskabshistorien og det hvide omkring er idéhistorien.

I praksis byggede Nordström på to traditioner. Den ene var Comte-Sartons synspunktet, hvor videnskabelig viden blev betragtet som et tegn på civilisation; han sagde, at det nu var tid til at tilsidesætte de blodbestænkte parenteser i historien og i stedet koncentrere sig om den intellektuelle historie. Den anden tradition var en arv fra Wilhelm Dilthey og "die Geisteswissenschaften". Diltheys proklamation om, at "verstehen" for en historiker var det samme som "erklären", blev et motto for Nordström (Nordström 1967/68). For at forstå og analysere et bestemt sæt af ideer

måtte historikeren gå dybt ind i den tid, de blev skabt. Ideerne skulle altid analyseres i deres kontekster, som vi siger nu om stunder. Situationen var måske lidt lettere her, fordi videnskabshistorikerne var uddannede historikere og ikke først og fremmest naturvidenskabsfolk. På denne måde var videnskabshistorie i Sverige i udgangspunktet forbundet med idehistorie og udviklede helt naturligt et eksternalistisk syn, selvom denne eksternalisme langt fra var den samme som marxisternes.

Senere kunne vi se en lignende trend på den internationale scene. Dette skete i 1960erne og frem til 1970. Jeg vil gerne nævne to kvinder som vigtige inspirationskilder. Den første var Frances Yates, som skrev om det 17. århundredes mystiske traditioner. Ifølge den internalistiske tradition var den videnskabelige revolution en udelukkende intellektuel bedrift, som fandt sted mellem 1543 - med Nikolaus Kopernikus og Andreas Vesalius som fremtrædende figurer - og 1687 med Isaac Newton som endepunkt. Det drivende princip var fornuft og rationalisme. Frances Yates diskuterede den mystiske tradition og irrationalismens rolle i den videnskabelige revolution, begyndende med *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Yates 1964). Hun kunne forklare ting, Sarton ville have kaldt "fejltagelsernes historie", og derfor ville have udelukket fra videnskabshistorien. Frances Yates gjorde irrationalisme og okkultisme til en afgørende faktor ved at vise, at nogle led i udviklingskæden havde denne obskure natur. Alkymisternes indflydelse på brugen af eksperimenter i kemien kan ses som et sådant holdbart eksempel.

Efter min mening drev Frances Yates sin tese for vidt, særligt i *The Rosicrucian Enlightenment* (Yates 1972, introduction). Her forsøgte hun at gøre sort til hvidt ved at betegne rosenkreutzernes mysticisme i det 16. og 17. århundrede som en oplysning (ligesom den i det 18. århundrede), fordi de søgte efter ny viden. Ikke desto mindre viste Frances Yates, at man ikke kan ignorere irrationalisme, og at historiens gang ikke er en kongevej, som triumferende fører frem til nutiden.

En anden påvirkning kom fra Betty Jo Dobbs, da hun udgav *The Foundation of Newton's Alchemy or "The Hunting of the Greene Lyon"* (Dobbs 1974; 1991). Newton var altid blevet betragtet som den vestlige rationalismes helt, hvilket betød at hans tænkning vedrørende alkymi aldrig var blevet rigtig behandlet. Betty Dobbs startede en ny trend og åbnede dermed for, at historikere efterfølgende har kunnet studere og analysere alkymiens betydning ikke kun i Newtons liv, men også som en generelt virkende faktor i den videnskabelige revolution.

På dette tidspunkt havde studiet af videnskabens historie nået en balance mellem internalisme og eksternalisme. I en tid var spørgsmålet ikke særligt aktuelt. Dette kan forekomme lidt paradoksalt, fordi Marxismen og

materialistiske forklaringer af historien havde et gennembrud i 1970'erne, som kunne have ført til den eksternalistiske forklaringsmodels totale dominans. Det gjorde det i en vis forstand også, men mit indtryk er ikke desto mindre, at kampen var forbi ved årtiets afslutning. Folk forsøgte nu at være opmærksomme på både den interne udvikling i videnskaben - for eksempel hvordan matematik havde påvirket fysik eller astronomi - og på eksterne aspekter, altså hvordan politik, religion eller filosofiske begreber kunne stimulere eller bremse videnskabens udvikling.

Det er tid til at vende tilbage til Lovejoy. Han fokuserede på bestemte basale ideer – arketyper på en måde – og fulgte dem gennem forskellige historiske epoker. Han benægtede ikke, at der var andre ideer, mere tilfældige og udspringende af en bestemt situation. Lovejoys begreb “the chain of being”, hvor alt i skabelsen tilskrives en hierarkisk orden fra Gud og englene ned til den rene materie, er fundamental i den menneskelige forestillingsverden (Lovejoy 1936). Men denne fundamentale idé har antaget ny klædedragt til forskellige tider - mellem Platon og det 19. århundredes romantiske tyske filosoffer - hvor den har opfyldt bestemte behov ud fra et religiøst, et filosofisk eller et politisk perspektiv.

At acceptere Lovejoys model er også at støtte et *funktionalistisk* syn. Dette syn antager, at der er et antal basale ideer, som flyder rundt i menneskehedens historie, men at de kun bruges når de har en funktion - når der er behov for dem. Ideen om tolerance er et godt eksempel. Tolerance er blevet propageret al den tid, vi har kendskab til; blandt grækerne, af Jesus, af synkretisterne i det 17. århundrede og blandt det 18. århundredes oplysningsfilosoffer. Men vi ved også, at intolerance kan siges at have domineret over tolerance gennem de fleste perioder. Derfor måtte folk fremstille et positivt argument for tolerance i mange situationer. Ser man nærmere efter, finder man, at de fleste af disse argumenter har haft et økonomisk eller politisk fundament.

For eksempel havde vi i Sverige i 1720'erne talsmænd for religiøs tolerance, som støttede deres opfordring med to argumenter: I mineindustrien havde man brug for dygtige arbejdere, som tilhørte den reformerte kirke, og man behøvede rige jødiske magnater, som kunne investere penge i svenske virksomheder. I 1740'erne indførte Sverige en lov, som garanterede religiøs tolerance for jødiske forretningsmænd - netop i samme uge “Det Østindiske Kompagnis” auktioner blev holdt i Göteborg. I 1780'erne blev der indført en anden lov, som gav jødiske forretningsfolk religiøs frihed i seks svenske handelsbyer (Frängsmyr 1993; 1999, épilogue). Eksemplerne kunne også tages fra andre steder og andre lande.

Efter min mening er dette interessante episoder, som viser vigtigheden af at sætte ideer ind i deres kontekster, et udtryk Quentin Skinner er meget

bekendt med. Fordi målet for en idéhistoriker må være netop dette: At analysere en idé i dens kontekst, altså at vise hvordan en idé fungerede, og hvordan og hvorfor den blev brugt på en bestemt tid, i en bestemt situation. Ideen forandres efter funktion og tid, men det betyder ikke, at jeg er parat til at sige, at alt er konstrueret. Men det er en anden historie.

Oversat fra engelsk af Casper Andersen

Litteratur

- Betty Jo Dobbs (1974). *The Foundation of Newton's Alchemy; or "The Hunting of the Greene Lyon"*. Cambridge and New York.
- . (1991). *The Janus Faces of Genius: The Role of Alchemy in Newton's Thought*. Cambridge and New York.
- Tore Frängsmyr (1973/74). "Science or History: George Sarton and the Positivist Tradition". *Lychnos*:104–144
- . (1983). "Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige". *Lychnos*:131–149.
- . (1984). *History of Science in Sweden: The Growth of a Discipline, 1932–1982*. Uppsala.
- . (1993). *Sökandet efter Upplysningen*. Höganäs.
- . (1999). *À la recherche des Lumières: Une perspective suédoise*. Bourdeaux.
- Boris Hessen (1931). "The Social and Economic Roots of Newton's 'Principia'" in *Science at the Cross-roads*. London (ny udgave 1971).
- Arthur O. Lovejoy (1936). *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*. Cambridge, Mass. (ny udgave 1964).
- Johan Nordström (1967/68). "Om idé- och lärdomshistoria". Posthumt publiceret i *Lychnos*:21–29.
- George Sarton (1931). *The History of Science and the New Humanism*. New York
- Francis A. Yates (1964). *Giordano and the Hermetic Tradition*. London.
- . (1972). *The Rosicrucian Enlightenment*. London.

Noter

¹Citatet stammer fra Quentin Skinners upublicerede oplæg "Intellectual History and the History of Concepts" under temaet "Writing Intellectual History: Historiography and the History of Ideas" på den 11. Nordiske Konference for Idé- og Videnskabshistorie, 25-27 august, 2000, arrangeret af Institut for Idéhistorie, Aarhus Universitet.

²TF bruger betegnelsen videnskabshistorie om naturvidenskabernes historie (o.a.).